

ADAM SMITH

DAVID D. RAPHAEL

ÇEVİRENLER: EKREM ERDEM VE A. ASLIHAN ÇELENK

f

p

g

LIBERTE

David Daiches Raphael

Adam Smith

İÇİNDEKİLER

Adam Smith

Çevirenler: Ekrem Erdem ve A. Aslıhan Çelenk

ISBN 13: 978-975-6201-51-0

Liberte Yayınları® / 184

1. Baskı: Kasım 2014

© 2014, Liberte Yayınları®

© 1985, D. D. Raphael

Adam Smith, First Edition was originally published in English in 1985.

This translation is published by arrangement with Oxford University Press.

Yayın Yönetmeni: Selçuk Durgut

Tashih: Ömer Gündoğdu

Sayfa Düzeni: Liberte Yayınları

Kapak Tasarımı: Muhsin Doğan

Baskı: Tarcan Matbaası

Adres: Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15, İskitler, Ankara

Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 25744

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara

Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03

E-mail: info@liberte.com.tr | Web: www.liberte.com.tr | Sertifika No: 16438

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

TAKDİM

E. Erdem

9

1 BİRÇOK OKULUN ÜSTADİ

Çeviren: E. Erdem

23

2 HAYATI

Çevirenler: E. Erdem ve A. A. Çelenk

33

3 ETİK

Çeviren: A. A. Çelenk

55

4 İKTİSAT

Çeviren: E. Erdem

71

5 KARŞILAŞTIRMALAR

Çeviren: A. A. Çelenk

115

6 FELSEFE, BİLİM VE TARİH

Çeviren: E. Erdem

131

REFERANSLAR

145

DAHA İLERİ OKUMA

149

DİZİN

153

KISALTMALAR

Metindeki tüm sayfa atıfları, Adam Smith'in Oxford'da Clarendon Yayinevi tarafından basılan çalışmalarının ve mektuplarının Glasgow baskısına aittir. Kitapta kullanılan kısaltmalar aşağıdaki gibidir:

- AD** *Ahlakî Duygular Teorisi (The Theory of Moral Sentiments)*, editörler: D.D. Raphael ve A.L. Macfie (1976).
- MZ** *Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations)*, genel editörler: R.H. Campbell ve A.S. Skinner; metin editörü: W.B. Todd (1976).
- F** *Felsefî Konular Üzerine Denemeler (Essays on Philosophical Subjects)*, editörler: W.P.D. Wightman, J.C. Bryce ve I.S. Ross; genel editörler: D.D. Raphael ve A.S. Skinner (1980).
- B** *Belagat ve Edebiyat Üzerine Dersler (Lectures on Rhetoric and Belles Lettres)*, editör: J.C. Bryce; genel editör: A.S. Skinner (1983).
- H** *Hukuk İlmi Üzerine Dersler (Lectures on Jurisprudence)*, editör: R.L. Meek, D.D. Raphael ve P.G. Stein (1978).
- M** *Adam Smith'in Mektupları (Correspondence of Adam Smith)*, editörler: E.C. Mossner ve I.S. Ross (1978).

TAKDİM

SMITH'İN AHLAK VE İKTİSAT DÜŞÜNCEİ ÜZERİNE

Ekrem Erdem

SMITH'İN AHLAK FELSEFESİ VE AHLAKÎ DUYGULAR TEORİSİ*

ADAM SMITH (1723-1790), BİR AHLAK FİLOZOFU olarak Hıristiyanlık dinine ve efsanelere dayalı ahlak felsefesine muhalif, tipik bir İskoç Aydınlanma düşünürüdür. Smith, profesyonel kariyerini Glasgow Üniversitesi'nde ahlak felsefesi üzerine yapmış ve 1752 yılında ahlak profesörü olarak atanmıştır. İlk önemli eseri, 1759 yılında yayınlanan *Ahlakî Duygular Teorisi* (*The Theory of Moral Sentiments*) adlı ahlak felsefesi kitabıdır. Bu kitapta, tıpkı Newton gibi doğayı ve evreni açıklayan bilimsel ve mekanik modeli, doğanın bir parçası olan insan üzerinde uygulamaya çalışmıştır. Smith, yakın dostu David Hume (1711-76) gibi, Kilise öğ-

* Yazar bu çalışmayı hazırlarken metin içerisinde belirtilen özel atıfların yanı sıra, Kaynakçada belirtilen daha önce kendisinin kaleme aldığı konuyla ilgili çalışmalardan da yer yer yararlanmıştır.

retisine karşı sert eleştiriler getirmese de; o da bir modernite düşünürü olarak, ahlakın dinî esaslara dayalı dünya görüşü ile değil, insan psikolojisi ve biyolojisinin nesnel yasaları ile temellendirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Smith'in ahlak felsefesi iki temel düşünce sistemi üzerine inşa edilmiştir: Doğacı (*naturalist*) ve Stoacı (*stoic*) felsefe. Bu iki yaklaşım, aydınlatma felsefesi düşünürlerinin büyük bir kısmı tarafından savunulmuş ve Ortaçağ'ın dinî destekli ve hurafelerle dolu, çarpıtılmış geleneksel ahlak düşüncesini yıkmıştır. Böylece, temellendirme, eski teolojik dünya görüşü yerine, kozmik dünya düzeninde ve insanın kendi psikolojik ve biyolojik yapısında aranmaya başlanmıştır.

*Ahlakî Duygular Teorisi'*nde beşerî davranış üç içgüdü çifte göre tahlil edilir:

- Öz sevgisi ve sempati,
- Özgür olma arzusu ve topluma tâbi olma adabı,
- Çalışma alışkanlığı ve mübadele eğilimi.

Smith'e göre, bu doğal temayüller birbirini etkileyerek bir denge oluşturmakta ve kendi çıkarı peşinde koşmaya bırakıldıklarında, her insanın farkında olmadan kamu yararına da hizmet etmiş olacakları bir doğal ahenkler sosyal düzenini desteklemektedir (Barber 1995: 32).

Smith'in *Ahlakî Duygular Teorisi'*nde geliştirdiği sosyal teori, bir anlamda işlevselci bir teoridir. İnsanlar, iç içe geçmiş ilişkiler ağı içinde belirli bir sistemin parçaları olarak yer alırlar. Bu sistemin mekanizması, insanların anlık ve genellikle içgüdüye dayanan davranışlarını, kendilerinin ve diğer insanların ve bir bütün olarak toplumun düzenine, istikrarına ve refahına bağlar. Ekonomik alanda kullanılan görünmez el,

bu olgunun sadece bir parçasıdır. Sürecin en önemli noktasını Smith'in teorisinde duygudaşlık kanunu (*law of sympathy*) denilen unsur oluşturur. Bu kanun ya da ilke, Smith'in hem adalet hem de ahlak teorisinin temellerindeki harcı oluşturur. Smith'in duygudaşlık ilkesine dayanan ahlak teorisi öz olarak şudur: İnsanlar, başka bir kimsenin eylemlerini ve karakterini, kendilerini o insanın içinde bulunduğu pozisyona koyup kendi duygularını bireyin davranışını motive eden duygulara uydurabilirlerse onaylarlar. Bu tür tasavvuri durum değişiklikleriyle, içine giremedikleri davranışları ise reddederler ve kınarlar (Yayla 2002: 74).

Smith'in düşüncesinde merkezi bir yer işgal eden kavramı, o çok bilinen “*Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının yardım severliğinden dolayı değil,*” diye başlayan ifadeleriyle meşhur olmuştur. İlkçağ felsefesinde tartışılmaya başlanan, Ortaçağ felsefesinde teğet geçilen ve nihayet aydınlanma felsefesinde egoizm olarak Hobbes'la birlikte tekrar gün yüzüne çıkan bu konu, çağdaş ahlak felsefesinin temel sorunsalı olan kişisel çıkar-toplumsal çıkar çatışması konusunda denklemin temel iki değişkeninden birini oluşturur.

Smith, hem *Ahlakî Duygular Teorisi'*nde hem de *Milletlerin Zenginliği'*nde meşhur görünmez el kavramını birer defa kullanır. Her iki kitapta da bu *el* insanları, 'toplumsal iyi'nin oluşmasına yönlendirir. İnsanın doğasında var olan bencillik ve açgözlülük gibi kötü duygular, bu el sayesinde toplum iyiliğinin sağlanması için çalışır. İnsanlar kendi gerçek iyiliklerini azamileştirmeye çalışırken, farkında olmadan bilinçsiz bir şekilde toplumun iyiliğini, olabilecek en iyi seviyeye getirirler.

Aslında Smith'in görünmez el'i (*invisible hand*), teolojik bir kavram değildir. Bu kavramı, *Ahlakî Duygular Teorisi'*nde

zenginlerin hiç farkında olmadan, bilmeden, refahı toplumsal eşitliğe yaklaşacak şekilde toplumun daha geniş kesimlerine yaymalarını sağlayan bir unsur olarak kullanır (*Ahlakî Duygular Teorisi* 1976: 184-85). Ancak, onun *Milletlerin Zenginliği*'nde kullandığı görünmez el, serbest piyasa sisteminde ve mübadele sürecinde kişisel çıkarların karşılıklı etkileşimi ile ortaya çıkan daha ziyade hayali bir kontrol aracı mahiyetindedir ve kişisel çıkarı peşinde koşan kişi, yine hiç düşünmediği hâlde toplumun refahını bu görünmez el yardımıyla maksimize eder (Raphael 1985: 70, 72; Smith 1976: IV.2,9).*

Smith'in bu kavramı ve hatta ahlak teorisinde kullandığı sempati ya da duygudaşlık kavramını, esas itibarıyla Stoik ahlak teorisinden, özellikle de onların *evrensel ahenk* (*cosmic harmony*) düşüncesinden aldığı kabul edilir. Smith, Stoacı ahenk yasasını, hem ahlak teorisindeki sempati konusunu bireysel ve sosyal açılardan açıklarken, hem de iktisat teorisinde kullandığı piyasa ve mübadele konularını açıklarken kullanmıştır (Raphael 1985: 73). Bunun da ötesinde, Smith'in sisteminde doğal ahenk ya da doğal özgürlük, doğal adalet ve doğal eşitlik düşünceleri, esas itibarıyla bu kaynaktan beslenir. Buna göre, Stoacıların evrenin ahengi için düşündükleri, piyasa ve mübadele bağlamında da düşünülebilir. Zira piyasa fiyatı, doğal

* Burada "Adam Sorunu" olarak bilinen tartışmaya, çalışmanın kapsamını aşacamı düşünceyle girilememiştir. Ancak daha sonra bu hususu da ele alacağımız çalışmada konuyu ele almayı düşünüyoruz. Tartışma, kısaca Smith'in *Ahlakî Duygular Teorisi*'nde insan hayatında "duygudaşlığın" hâkim bir unsur olduğunu savunması; buna karşılık, *Milletlerin Zenginliği*'nde "kişisel çıkar"ı sosyal faaliyetin kaynağı olarak kabul etmesi, hayırhahlığın veya duygudaşlığın ise, hiçbir rolünün olmadığını iddia etmesinden çıkmaktadır. Tabii, bunu bir tezat olarak görmeyenler de olmuştur (İngiliz tarihçi H.T. Buckle gibi). Onlara göre Smith, insan davranışının duygudaşlık ve cimrilik gibi iki ayrı veçhesine dikkat çekmiştir.

fiyat etrafında âdeta bir yer çekim kanunu gibi mekanik bir sistemi andırırçasına dolaşır.

Smith'in fikirlerini dikkatle inceleyen bazı araştırmacılar, *Milletlerin Zenginliği*'nde ya da *kendini sevmeye* (*self-love*) ve kişisel çıkar dürtüsüne verdiği önemin gerçek anlamının, ikinci kitabı olan *Ahlakî Duygular Teorisi*'nde yer alan *duyguların paylaşılması ilkesi* ile birleştirildiği zaman anlaşılabilirliğini öne sürer. Smith'in iki kitabının yapısı arasında büyük bir benzerlik vardır. Her iki kitap, birleştirici bir temel ilkeye sahiptir. Bu temel ilke, ahlak dünyasında sempati, ekonomi dünyasında ise kişisel çıkar'dır. Her iki ilke de kendi özel alanlarında Newton'un doğal düzenini sağlamaktadır (Savaş 1998: 267-273).

Smith, doğal düzenin ve bunun ortaya çıkardığı sonuçların daima iyi olacağını savunur. Bu sistemde, hiç kimsenin ayrıca bir çaba içerisine girmeden işlerin gayet iyi bir şekilde işleyeceği inancı son derece yüksektir. Doğal durumda çıkar çatışmaları asla görülmez. Piyasa sisteminde herkes kişisel çıkar peşinde koşarken, hiç niyet etmediği hâlde görünmez bir el yardımıyla toplumsal çıkarın maksimizasyonuna katkıda bulunur. Zira piyasa fiyatı, toplumsal avantajları dikkate alarak kaynakları uzun dönemde en avantajlı alanlara yönlendireceği için, toplumun yararına, dolayısıyla zenginleşmesine katkıda bulunacaktır.

SMITH'İN İKTİSAT DÜŞÜNCESİ VE MİLLETLERİN ZENGİNLİĞİ

Bilindiği gibi, Adam Smith kapitalizmin ya da bugünkü iktisat biliminin banisi olarak bilinir. Kendisi aslında bir ahlak felsefesi profesörü, yani bir ahlak filozofu olduğu hâlde, 1776 yılında yayınladığı *Milletlerin Zenginliği* kitabı ile iktisat bili-

minin doğuşuna kuvvetli bir ışık tutmuştur. Smith, *Milletlerin Zenginliği*'nde esas olarak iki şey yapmaya çalışır: Bunlardan birincisi, ekonominin nasıl işlediğini analiz eder ve buna dair kendisi bir model geliştirmeye çalışır. İkincisi ise, serbest ticaret ve serbest piyasa ekonomisiyle ya da liberal iktisat sistemiyle (*laissez-faire*) ilgili politikalar geliştirir ve bu yönde tavsiyelerde bulunur. Her iki hususta da onu ilgilendiren ana konu aslında ekonomik büyümedir ve bunun devamında da sistemin sürekli olarak sermaye birikimini nasıl sağlayacağı üzerinde yoğunlaşır. Tabii onun vardığı sonuca göre, sürdürülebilir ekonomik büyüme doğal güçler eliyle olacaktır; haddi zatında olmalıdır da.

Smith'in *Milletlerin Zenginliği*'nde geliştirdiği ekonomik modelin ana hatları şunlardan oluşur: İşbölümü, ekonomik sistem, doğal serbestlik ve politik iktisat.

Smith, kitabına işbölümü konusuyula başlar ve kurduğu model için işbölümü hayatî öneme haiz bir konudur. Bilindiği üzere, temel bir üretim fonksiyonunda iki önemli girdi vardır; emek ve sermaye. Esasında büyümeyi sağlayacak ve sürdürecektir olan da bu iki temel üretim girdisi ya da faktördür. Smith, büyüme bağlamında bu iki faktörden özellikle işgücü ve onun uzmanlaşması, yani işbölümü üzerinde durur. Çünkü, ona göre büyük gelişmelerin temelinde aslında işgücü bulunmaktadır.

Smith, işbölümü üzerinden ekonomik büyüme analizini yaparken altını çizdiği önemli bir konu vardır; karşılıklı bağımlılık ve dayanışma. Bu husus, aslında sosyolojik bir olgudur ve Smith'in iktisat mideli için vazgeçilmez öneme sahiptir. Aslında bu konu, onun eski ve asıl branşı olan ahlak felsefesinden aldığı bir kavramdır. Zira biraz sonra daha etraflı bir şekil-

de bahsedeceğimiz gibi, büyümenin temeli olan mübadele, bu esas üzerinde devam edebilir.

Smith, ekonomik büyümenin ancak sağlıklı bir serbest piyasa mekanizması çerçevesinde gerçekleşebileceğini ve sürdürülebileceğini iddia eder. Ona göre, büyümenin temelinde mübadele vardır. Mübadele, serbest piyasa ortamında gelişir ve mübadele geliştikçe de ekonomik büyüme hızlanır zenginlik artar. Dolayısıyla, bir ekonomide zenginliğin esas kaynağı, mübadele ve mübadele eğiliminin güçlülüğüdür.

Ancak, bir toplumda mübadele hacmi nasıl artırılır, büyüklüğü nelere bağlıdır ve neler yapılmalıdır? Smith bu soruların cevaplarıyla uzun uzadıya ilgilenmiştir. Ona göre mübadele hacmini tayin eden temel faktörler arasında en önemlileri şunlardır:

- Şehirlerin büyüklüğü.
- Ulaşım, haberleşme ve bugünkü anlamda *network*'ün (ağ) gelişmişlik düzeyi.
- Yurt içi ve özellikle de yurt dışı ticaretin serbestlik derecesi.
- Eğitim (özellikle de temel eğitim).

Konunun detayı bir yana bırakılırsa, Smith'in zenginliğin kaynağı olarak gördüğü mübadeleyi sınırlayan unsur olarak eğitim seviyesi üzerinde durması, son derece önemlidir. Nitekim, bugün bile ülkelerin uluslararası rekabet güçlerini tayin eden en önemli etmenlerden biri, ülkelerin yenilik ve teknoloji yetenekleri (ki, daha fazla araştırma ve geliştirme faaliyetine ihtiyaç duyar); diğeri ise, sahip oldukları vasıflı işgücü miktarı ve eğitim seviyesidir. Bu anlamda Smith'in büyümeye dair düşüncelerinin ne kadar çağdaş olduğunu görüyoruz.

Mübadele hacmi arttıkça piyasa gelişecek; dolayısıyla mal ve hizmet alım ve satımı, üretim ve tüketim de artacaktır. O nedenle, serbest mübadelenin olmadığı ve yaygınlaşmadığı bir ekonomide, piyasa mekanizmasının gelişmesi beklenebilir. Güçlü piyasaların olmadığı ekonomilerde ise kalıcı büyüme sürecine girilemez; zira bu süreci besleyecek sermaye birikimi kanalları (mübadele) yeterince açılmamış olacaktır.

Güçlü mübadele sayesinde ortaya çıkan gelişmiş serbest piyasalar sayesinde işgücünün uzmanlaşması (işbölümü) artacaktır. Smith, piyasa mekanizması gelişmeyen bir ülkede, işbölümünün yeterince ortaya çıkamayacağını anlatır. Hatta işbölümünün gelişmesi, esas olarak piyasanın büyüklüğü tarafından tayin edilir. Demek ki, daha fazla ve daha kaliteli mal ve hizmet üretmek ve tüketmek veya bunlardan daha fazla satmak ve satın almak ve bu yolla zenginleşmek için, mübadelenin ve işbölümünün artması ve piyasanın gelişmesi gerekmektedir. Zira işbölümünün gerçekleştiği bir toplumda; artan üretkenlik sayesinde üretim düzeyi artacak; bu işgücü talebini ve ücret düzeyini yükseltecek, böylece üreticisiyle ve tüketicisiyle fert başına geliri reel olarak artan toplum daha fazla üretim ve tüketim düzeyine ulaşarak zenginleşmiş olacaktır. Bu süreç devam ettiği müddetçe sermaye birikimi artarak işbölümüne olan ihtiyacı ve büyüme sürecini sürekli hâle getirecektir. Böylece, Smith'e göre, mübadelenin gelişmesiyle artan işbölümü, yeniden mübadelenin artmasını da besleyecektir.

Smith, merkantilist sistemin baş aktörü olan tüccar sınıfının, devleti kullanarak doğal ekonomik düzeni ve sosyal düzeni nasıl bozduğunu, toplumu nasıl ahlaksızlaştırdığını çarpıcı örnek ve ifadelerle anlatır. Nasıl doğanın kendisinde var olan sarsılmaz bir düzen ve intizam varsa, sosyal olaylar

da sun'i müdahaleler olmadığı durumlarda benzer bir görünmez el'in sağladığı düzenle en iyi şekilde işleyip gider. Kişilerin bozulmamış ve aydınlanmış, bu doğal toplumsal düzenin motorudur. Ancak, bu düzene çıkar grupları ve devlet tarafından sistemli bir şekilde müdahale edildiğinde, toplum düzeni bozulur. Doğal toplumsal yapının ve işleyişinin bozulduğu böyle bir durum, merkantilist sistemde bencil ve genel halk çıkarlarını hiçe sayan tüccar ve imalatçı sınıf tarafından oluşturulmuştur.

Smith, *Milletlerin Zenginliği* kitabında, müdahaleci, belli bir sınıfın çıkarlarını gözetken ve bunun neticesinde ahlaksız bir ekonomik düzen oluşturan merkantilist sistem yerine, doğal serbestlik ya da özgürlük içinde bir ekonomik yapılanmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Zira düşünür'e göre, sadece doğal serbestliğe uygun bir ekonomik sistem, toplumu daha refah ve daha ahlaklı bir yapıya kavuşturabilir. Ancak, tam bir liberal ekonomik yapılanmayı benimsememiş, müdahaleci yönetimlerin bulunduğu toplumlar da ahlaklı ve zengin olabilirler. Bu zenginlik ve ahlaklı toplum yapısı, müdahalenin bizatihi kendisinden değil, tam aksine müdahalelere rağmen, tıpkı olumsuz dış etkilere karşı kendi savunma mekanizmasını geliştiren vücudun doğal düzeni gibi, toplumsal doğal düzen kanununun, topluma yapılan bu müdahalelere karşı savunma mekanizmalarını (ve reflekslerini) çalıştırabilme ve geliştirebilme yeteneğinden kaynaklanır.

Peki Smith'e göre devlete hiç mi ihtiyaç yoktur? Elbette vardır. Ona göre, devletin başlıca üç görevi vardır. Bunlar millî savunma, adalet ve ekonomik anlamda belli kamu işlerinin (yol, köprü, kanal ve liman gibi) ve kurumlarının (ticarî ve eğitim amaçlı olarak) yürütülmesidir.

SMITH'İ HÂLÂ ÖNEMLİ KILAN NEDİR?

Adam Smith, birbirinden oldukça farklı zihniyet ve disipline mensup insanlar için önemli bir şahsiyettir. Zira en solundan en sağına kadar neredeyse tüm zihniyet gruplarına, iktisatçısından felsefecisine, sosyoloğuna ve daha pek çok bilim dalına mensup kişilere ilham kaynağı olacak düşünceleri Smith'te bulmak mümkündür. Zira Smith esas olarak özgürlükleri esas alan liberal bir kişilik olarak bilinse de, yer yer radikal sosyalist düşünceye yarayacak malzemeleri bile üretebilen bir düşünürdür.

Aslında bütün bunlardan da önemlisi, bize göre Smith'i bu kadar önemli kılan, onun âdeta bir çağı kapatıp başka bir çağın açılmasına öncülük etmesidir. Bilindiği gibi, Smith'in içinde doğup büyüdüğü Batı Avrupa ve özellikle de Büyük Britanya, 15. Yüzyıl'dan itibaren hız kazanan merkantilizm sayesinde büyük bir sermaye birikimine sahip olmuştur. Merkantilizm, başta İngiltere olmak üzere pek çok Batı Avrupa ülkesine kıymetli maden düşkünlüğü ve bunun getirdiği deniz aşırı sömürgecilik ile birlikte ticarî kapitalizm (merkantilizm) yoluyla dünyayı ve onun nasıl yönetileceğini öğretmiştir. Dünyayı ve onda var olan zenginlikleri daha iyi keşfeden merkantilist tüccarlar, ülkeler ve düşünürler, milletlerin zenginliklerinin kaynağını daha yakından öğrenme gayreti içine girmişlerdir. O dönem İngiliz düşünürleri için önemli bir entelektüel gayret olarak görülen iktisadî değer oluşum şekli ve zenginliği yaratan kaynaklar meselesi, özünde bir ahlak felsefecisi olan Smith için de vazgeçilmez bir araştırma konusu olmuştur. Aslında bu konuda tek ve ilk kafa yoran kişi elbette Smith olmuştur, ancak O bu meselenin kalıcı tohumunu ekmiş, ardından gelenler de bu tohumun daha gür bir şekilde yeşermesini sağlamışlardır.

Bir 18. Yüzyıl İngiliz düşünürü ve ahlak felsefecisi olarak Adam Smith'in 1776 yılında yayınladığı *Milletlerin Zenginliği* kitabı, hâlâ dünya ekonomik düzenine yön veren kapitalizmin başyapıtı olarak kabul edilir. Smith'in, o ana kadarki temel uğraş alanı ahlak felsefesidir. Nitekim, o alanda 1759'da *Ahlakî Duygular Teorisi* isimli ünlü bir esere de imzasını atmıştır. Smith'in bunun dışında hukuk, edebiyat, belagat ve astronomi gibi alanlarda da eserleri, verdiği dersler ve konferanslar olmuştur.

Ancak, onu bugün bile bu kadar önemli kılan *Milletlerin Zenginliği* eseri olmuştur. Zira Smith bu eseriyle önceleri Batı dünyasında başlayan, ardından dünyanın diğer yanlarına da yayılan kapitalist zenginleşme modelinin öncüsü olmuştur. Zaten onun peşinde olduğu temel soru da, milletlerin zenginliğinin kaynağının ne olduğudur. Aslında Smith'in yanıtını aradığı soru ile bugün İngiltere'nin de üyesi olduğu Avrupa Birliği'nin de diğer kapitalist (veya bu sistemi kabul etmeyen) ülkelerin de peşinde koştuğu şey, aynı kapıya çıkmaktadır; ülkelerini daha müreffeh hâle getirmenin yollarını aramak. Bunun için bugün dünyanın evrensel bir ilke olarak kurumsallaştırmaya çalıştığı ilkeler, yine yaklaşık iki buçuk asır önce Smith'in ortaya koyduğu uluslararası serbest ticaret yoluyla milletlerin işbölümü çerçevesinde mübadele hacmini artırmak suretiyle zenginleşme düşüncesinden başka bir şey değildir. O nedenle, kabul etmek gerekir ki, Adam Smith'in fani bedeni fena olsa da, vazettiği düşünceleri aslında fani dünyamızda her geçen gün daha da güçlenerek yeniden dirilmektedir. Nitekim, "Mayıs 1979'da Keith Joseph, Thatcher'in ilk kabinesinde Sanayi Bakanı olarak görevi devraldığına, üst düzey memurlarına *Milletlerin Zenginliği*'ni ve Adam Smith'in daha önceki kitabı olan *Ahlakî Duygular Teorisi*'ni de içeren bir 'okuma listesi' göndermiştir" (Raphael, 1985: 1).

Küresel malî kriz ile kapitalizmin, küreselleşmenin, devletin görevlerinin ve devlet-vatandaş ilişkisinin ekonomik ve ahlakî temellerinin yoğun bir şekilde tartışıldığı bu günlerde, Adam Smith'in hayatını, iktisat teorisini ve etik anlayışını yansıtan bu eseri dilimize kazandırmak tartışmalara yeni bir yön kazandırmak açısından önemli bir katkı olacaktır. Son yıllarda yaşanan küresel malî kriz nedeniyle, kimilerinin iddia ettiği gibi Smith'in inşasını başlattığı kapitalist piyasa ekonomisi gücünü kaybetmiyor; bize göre Onun rüyası değişen koşullara karşı daha tedbirli ve hakemlik rolünü daha iyi yürüten devlet anlayışı çerçevesinde kabuk değiştirerek ana hatlarıyla gerçekleşmeye devam etmektedir. Zira özel sektör eliyle küresel çapta rekabetin sağladığı sınırsız büyümenin ve refahın farkına varmış bir dünyanın, bundan vazgeçip, yeniden devlet eliyle kısıtlı bir rekabet ortamında *bulduğuna ve dağıtılana razı* olacağı bir küçülmeyi kabul etmesi artık mümkün değildir. Zira dünya kapitalizminin filosu çok büyümüştür. Bu filonun bazı gemileri zaman zaman sert dalgalara yenik düşse de, kendisini küçük denizlere asla mahkum etmeyecektir. Aksi bir durum, küresel rekabetin ve sınırsız zenginleşmenin mantığına aykırı olacaktır.

Bu vesileyle kitabın hazırlık aşamasında katkılarından dolayı N. Doğan, Y. Pamuk, C. Dumrul, E. Ecevit ve N. Usta'ya teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

- Barber, J. William (1995): *İktisadi Düşünce Tarihi*, Çev. İhsan Durdu, Şule Yay.
- Erdem, Ekrem (2003): "Adam Smith'in Fikriyatı: Ahlak Felsefecisi ve Kapitalizmin Banisi", Adam Smith Fikriyatı Oturumu, IV. *Liberal İktisatçılar Kongresi*, Ürgüp, 25-28 Nisan.
- Erdem, Ekrem ve Şeker, Fahri (2004): "Milletlerin Zenginliği"nde Ahlak Zenginliği: Smith'in Piyasa ve Ahlak Anlayışı Üzerine", *Piyasa*, S. 12, ss. 157-85.

- Ekelund, Robert B. ve Hebert, Robert F. (2004): "Adam Smith: Sistem Kurucusu", Çev. Ekrem Erdem, *Piyasa*, S. 12, ss. 1521-56.
- Raphael, David D. (1985): *Adam Smith*, Oxford University Press, Oxford.
- Savaş, Vural (1998): *İktisatın Tarihi*, Avcıol Basım-Yayın, İstanbul.
- Skousen, Mark (2003): *Modern İktisadın İnşası: Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri*, Çev. Metin Toprak, Ekrem Erdem ve Mustafa Acar, Liberte Yayınları.
- Smith, Adam (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Erişim Tarihi: 14.04.2004.
- Smith, Adam (1984): *The Theory of Moral Sentiments*, Liberty Funds, Indianapolis.
- Yayla, Atilla (2002): *Liberalizm*, Liberte Yayınları, Ankara.

1

BİRÇOK OKULUN ÜSTADI

ADAM SMITH, FARKLI OKULLARA (EKOLLERE) MEN-sup insanlar için; muhafazakarlar, Marksistler, liberaller, anti-radikaller, iktisatçılar, felsefeciler ve sosyologlar için eski bir üstattır. Farklı gruplar, Smith'in eserindeki farklı şeylere hayran kalmışlardır ve insan bazen bütün bu farklı şeylerin tutarlı bir şekilde bir arada bulundurulup bulundurulamayacağı hususunda şüphe edebilir. Yine de, bu farklı konuların her biri belirli bir derinlik taşıyan gerçekler olarak iz bırakacak kadar ikna edici olmuştur.

Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme* (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*) isimli yapıtı, serbest ticareti savunmasından dolayı, en iyi bilinendir. 19. Yüzyıl liberalleri, tıpkı Adam Smith gibi, ticaret özgürlüğünün, diğer özgürlük türleri ile birlikte hareket ettiğine inanmışlar ve onu temel bir politika ilkesi olarak benimsemişlerdir. Yakın geçmişte liberallerin

bu düşüncesi muhafazakarlar tarafından da benimsenmiştir. En azından İngiltere’de, İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarından itibaren serbest piyasa ekonomisinin en ateşli taraftarları, Muhafazakar Parti’nin meş’alesini taşımaktadırlar. Mayıs 1979’da Sör Keith Joseph, Bayan Thatcher’ın ilk kabinesinde Sanayi Bakanı olarak görevi devraldığında, üst düzey memurlarına *Milletlerin Zenginliği*’ni ve Adam Smith’in daha önceki kitabı olan *Ahlakî Duygular Teorisi*’ni de içeren bir ‘okuma listesi’ göndermiştir.

Sağ eğilimli politikacıların, içinde tüm ekonomik iyiliklerin (menfaatlerin) temeli olan kapitalizmi barındıran bir eseri övmeleri hiç şaşırtıcı değildir. Karl Marx’ın *Milletlerin Zenginliği*’ne borçlu olması gerektiği ilk bakışta şaşırtıcı olabilir; fakat bunun sebepleri yeterince açıktır. Marx’ın materyalist tarih yorumu, her biri mülkiyet bakımından kendine özgü sosyal yapılaraya sahip ve farklı üretim sistemlerine dayanan birer toplumsal aşamalar teorisidir. Böyle bir teorinin özü, ekonomik olduğu kadar fazlasıyla sosyolojik bir inceleme de olan *Milletlerin Zenginliği*’nin temelini oluşturur. Smith dört toplumsal aşamadan bahseder. Bu aşamalar; *avcılık çağı* ile başlar, bunu *çobanlık* takip eder, daha sonra ise *tarım* ve *ticaret* aşamaları görülür. Kitabının ana konusunu oluşturan iktisadî faaliyetin analizi, bahsedilen dört aşamaya göre yapılmıştır. Bu tarihsel bakış açısı, ilk defa mülkiyet kavramının ortaya çıktığı çobanlık çağında ihtiyaç duyulan hukuk ve hükümetin gelişimini açıklamayı amaçlar. Avcılar, yakaladıkları avlarını hemen tüketirler; çobanlar ise hem bugün hem de gelecekteki kullanım için sürülerini genişletmek eğilimindedirler. Smith’in görüşüne göre, mülkiyet korunmalıdır ve bu hükümetin temel amacıdır. “Şimdiye kadar, mülkiyetin güvenliği için oluşturulmuş

olan sivil devlet, gerçekte zenginin fakire karşı veya bir miktar mülkiyeti olanların onlardan hiçbirine sahip olmayanlara karşı korunması için oluşturulmuştur” (MZ 715). Adam Smith, Marx’ın insan topluluklarının tarihindeki aşamalar konusunda okuyacağı yegane yazar değildir; fakat başka hiç kimse onda bundan daha radikal bir izlenim bırakmamıştır.

Siyasî radikalizm karşıtları da Adam Smith’e atıfta bulunabilir. Smith şöyle yazar: “Sistem adamı, kendi inancı doğrultusunda çok akıllı davranır ve çoğu kez kendi ideal hükümet planının varsayılan güzelliğine fazlasıyla meftun olur. Planından en küçük bir sapmayı dahi göze almaz” (AD 233–4). Smith, toplumu tıpkı bir satranç tahtasının üzerindeki taşlar gibi düzenleyebileceğini düşünür; ancak, “büyük bir satranç tahtası olan toplumda, her bireyin kanun koyucunun kendisi için belirlemiş olduğunun dışında bir hareket prensibi olduğunu unuttur.” Bu durum da onu anayasa hazırlayıcıların reformcu radikalizminin zıttı olan bir siyasal özgürlük anlayışına geri götürür.

James Boswell, Adam Smith’in Glasgow Üniversitesi’ndeki öğrencilerinden biriydi. Smith, daha sonraki yıllarda Boswell’e kendisinin en büyük hatasının sisteme göre davranmış olmak olduğunu söylemişti ve Boswell de, bunun bir felsefeciden gelebilecek ilginç bir eleştiri olduğunu düşünmüştü. Bir felsefeci ve gerçekte bir iktisatçı olarak Smith; kesinlikle sistemin peşinde olmuştur; ancak, onu uygun bir yerde tutmuştur. Sistematik teori, tatminkar açıklamalar için gerekli bir şey idi. Bireysel durumun pratikliklerini dikkate almaksızın, kaçınılmaz olarak basitleştirilmiş bir sisteme göre hareket etmek, tamamen başka bir şey idi.

Adam Smith iktisat biliminin, hele de onun bilimsel tet-

kikinin kurucusu değildir. Eski (antik) ve Ortaçağ düşünürleri, insan toplumunun işleyişi üzerine düşüncelerinde bazı ekonomik gerçeklerle ilgili anlık da olsa belli bir bakış açısına sahip idiler. *Milletlerin Zenginliği*'nin yayınlanmasından önce, 17. ve 18. Yüzyıllar'da; değer, para ve uluslararası ticaret teorilerinin oluşturulmasında önemli ilerlemeler söz konusu idi. Dış ticarete devlet kontrolünü savunan bir doktrin olan Merkantilizm, özellikle 17. Yüzyıl'da Thomas Mun'un ve Smith'in arkadaşı olan İskoçyalı Sör James Steuart'ın *Milletlerin Zenginliği*'nin (1776) yayınlanmasından birkaç yıl önceki (1767) incelemelerinde sistematik bir teori geliştirmiştir. Fransa'da Fizyokratlar, serbest ticarete yönelik bir politikayı yeğleyen farklı bir ekonomik faaliyet hesabı hazırlamışlardı. Doktrinlerinin çıkış noktası doğal kanunun felsefî düşüncelerine dayanmakla birlikte, François Quesnay tarafından, onun *Ekonomik Tablo'su* (*Tableau Economique*, 1958) sayesinde bilimsel bir sisteme dönüşmüştür. Bu, rant/kira, fiyatlar, ücretler ve kârlar şeklinde bir sınıf vatandaştan diğerine yapılan yıllık ödeme akımlarıyla ilgili yarıfizyolojik (işlev-bilimsel) bir model idi. Bu, muhtemelen kan dolaşımına benzer bir şekilde tasavvur edilmişti (Quesnay tıp eğitimi görmüş ve doktorluk yapmıştır) ve sistematik bir araştırma olarak, iktisat tarihinde bir dönüm noktası idi. Quesnay, Richard Cantillon'un bazı bilim adamları tarafından iktisadın ilkeleriyle konusunda ilk bilimsel inceleme biçimi olarak kabul edilen daha önceki bir çalışmasından (1755) etkilenmiştir.

Milletlerin Zenginliği, bahsedilen Fransız modellerine göre hacim olarak çok daha kapsamlı ve gerçeklere dayanan veriler bakımından daha detaylıdır. Buna rağmen eser, günümüzde toplumun iktisadî yaşamı olarak adlandırabileceğimiz şeyin

farklı özelliklerinin hepsinin birbiriyle ilişkisini kurmada olağanüstü bir şekilde sistematik bir yapı arz eder. Zengin bir ampirik veri kullanımı ile birlikte, sistematik bir teoriyi birleştirdiğinden dolayı, bu kitap, tıpkı Darwin'in *Türlerin Kökeni* gibi etkileyici bir yapıttır. Fakat teorinin sistematik özelliği, Darwin'in yaptığı gibi, tek bir açıklayıcı ilkeye odaklanmaktan ziyade, (öğeler arasındaki) bağlantıları göstermeye yöneliktir. Smith'in "apaçık ve basit doğal serbestlik sistemi"ne (MZ 687) müracaat etmesi ve merkantilizmi eleştirmesi, derin bir ideolojik kanaati ifade etmektedir. Fakat o, bu kanaati tüm iktisadî faaliyetleri açıklamak amacıyla evrensel bir ilke olarak kullanmaz. *Milletlerin Zenginliği*; serbest ticareti savunduğu için değil, oldukça etraflı bir şekilde sistematik olduğu için, daha önceki tüm politik iktisat tezlerini gölgede bırakmıştır. Çalışma, üzerinde çalışılması, test edilmesi, gözden geçirilip düzeltilmesi/yenilenmesi ve geliştirilmesi gereken standart bir model olmuştur.

Günümüz iktisatçıları, olaya farklı bir açıdan yaklaşmışlardır. Bu iktisatçıların ekonomik büyüme konusuna olan ilgileri, onların, tam olarak başlığın da ifade ettiği gibi, Smith'in *Milletlerin Zenginliğinin Mahiyeti ve Sebepleri Üzerine Bir İnceleme* isimli kitabını iktisadî büyüme ya da gelişmeye dair bir inceleme olarak görmelerine yol açmıştır ve dolayısıyla, bugün tasavvur edildiği gibi, iktisadî düşüncenin ana çizgisinde bu şekilde devam etmektedir. Kitap, tek bir kişinin toplu işne imalatı ile on kişilik bir grup tarafından paylaşılan bir üretim süreci arasındaki büyük verimlilik farkını gözler önüne sermek amacıyla, işbölümü ile başlar. Bunu takiben, Smith işbölümünü, sermaye birikimi, istihdam artışı ve ücretleri daha ileri büyümeyi engelleyecek şekilde aşırı yükselmesini

engellemeye yönelik kendi kendini düzenleyen bir mekanizma ile ilişkilendirmeye devam eder. Böyle bir iktisadî büyüme perspektifinde, Smith'in toplumun dört gelişme aşamasıyla birlikte toplum tarihi üzerine yaptığı sosyolojik incelemeler, kendisinin kafasında canlandırdığı düşünce sisteminin esas arka planında yer alır.

Bununla birlikte, Smith'in çalışmasının sosyolojik ilgisi, onun toplum tarihi teorisiyle sınırlandırılmaz. *Milletlerin Zenginliği*'nde; eğitim, ruhban sınıfı, toplumdaki farklı zümrelerin karakterleri ve uzmanlaşmanın psikolojik etkileri üzerine çarpıcı tespitler bulunmaktadır. *Milletlerin Zenginliği*'ni okuyan bir kişi aynı zamanda *Ahlakî Duygular Teorisini* de okursa, görecektir ki, Smith'in insan davranışı hakkındaki düşüncelerinin tümü sosyolojik bir yaklaşımla açıklanmıştır. *Ahlakî Duygular*, öncelikle, bir sosyal olgu olarak 'ahlak'la (*morality*) ilgilenen bir ahlak felsefesi kitabıdır. Smith'in etik yorumunda, toplumun çimentosu olan duygudaşlığa, yani sempatiye (*sympathy*) merkezî bir yer ayrılmıştır. Neticede, birinin yaptığı şeyi diğer insanların tasvip edip etmemesi, o insanın kendi kişiliğini gördüğü bir aynadır. Smith'in iktisat anlayışı, piyasa tarafından şartları oluşturulan kişisel çıkarlara dayalı davranışların sosyal etkilerini tamamlarken; etik anlayışı, duygudaşlık ve bizim takdir edilme (itibar) arzumuz tarafından oluşturulan eşit derecede sağlam bir sosyal dayanışma yapısını gösterir.

Ahlakî Duygular, tüm bu söylenenlere yönelik bir felsefesi kitabı olarak varlığını sürdürür. İnsan duyguları (hisleri) üzerine ahlakî değerleri temel alan bir ahlakî teorisi türünün tarihinde bir zirve noktası olarak göze çarpmaktadır. Bugünlerde Adam Smith'in kitabı arkadaşı David Hume'un bir müddet

daha önce yazılmış olan yapıtına göre daha az okunmaktadır. Smith ve Hume'un genel olarak felsefeye yaptıkları katkılar düşünüldüğünde, Smith'in Hume'un ulaştığı mertebeye yaklaşmadığı görülür (ki, Smith'in bizzat kendisinin bu yönde samimî bir şekilde Hume'a hakkını teslim ettiğini görüyoruz). Bununla birlikte, ahlak felsefesi ele alındığında ise, iki düşünürün aynı itibara sahip olduğu görülür. Smith, ahlak ilminde duygudaşlığın rolüne dair Hume'un dikkati çektiği noktaları tamamlamış ve geliştirmiştir. Smith, daha sonra, bir kişinin kendi davranışları hakkında yaptığı ahlakî yargıları ifade eden 'vicdan'ı açıklamak için kendine ait daha farklı [ayrıt edici özelliği olan], hayali bir "tarafsız gözlemci" (*impartial spectator*) kavramı eklemiştir. Bu teori, Freud'un 20. Yüzyıl'da süper-ego ile ilgili geliştirdiği teoriye benzer; ancak, Smith işe toplumsal onaylama ve onaylamama ile başlarken; Freud ana-babaya ait meselelerle başlar.

Tarih ve bilim felsefesi alimleri arasında, aynı zamanda kendi alanlarının tarihine ilgi duyan ilim adamları bilirler ki, Adam Smith "Astronomi Tarihi" ("The History of Astronomy") adlı denemesiyle, bu alanın öncülerinden biri olmuştur. Eser, tarihsel olduğu kadar felsefî bir nitelik de taşımaktadır. Çalışma, her iki açıdan da kendi zamanı için seçkin bir eserdir. Tarihsel yaklaşım tarzı günümüzde geçerliliğini yitirmiş olmakla birlikte, buna eşlik eden, bilimsel sistemleri hayal gücünün ürünleri olarak kabul eden felsefe teorisi, Smith'in kendi rasyonel hayal gücünün dikkate değer ve göz alıcı bir başarısı olarak hâlâ hayranlık uyandırmaya devam etmektedir.

Smith'in hem kendi ahlak teorisinde hem de kendi bilim felsefesindeki gücünün altında felsefî psikoloji yatmaktadır. Onun sempati ve hayal gücüne yaptığı vurgularla, benim

Freud'la yaptığım karşılaştırma dikkate alındığında, durum aşikar hâle gelecektir. Felsefî psikoloji teorileri, bunların kaynağı ister iddialı filozoflar, isterse Freud gibi bilim adamları olsun, spekülâtif bir öge içerirler ve bunları ham ampirik verilerle teyit etmek ya da reddetmek hiç de kolay değildir. Bununla birlikte, Adam Smith, okurlarını bir ampirik psikolog olarak da derinden etkilemiştir.

Hem *Ahlakî Duygular*'da hem de *Milletlerin Zenginliği*'nde Smith kendini, zeki bir davranış gözlemcisi olarak gösterir.

Kalabalık bir insan topluluğu, gevşek ip üzerindeki bir dansçıya gözlerini dikip baktığında; doğal olarak, o durumda olsalardı kendilerinin de aynısını yapmak zorunda olduklarını düşünürler ve istem dışı olarak vücutlarını kıvrıp bükerek dengeye getirmeye çalışırlar (AD 10).

Bir kabadayı, eğer çok fazla sevilen ve hatırı sayılır biri değilse, en azından seyircisine aşılması zor, korkulan biri olduğu intibasını vermeye çalışır ve kendi küstahlığıyla ilgili aslında gerçek olmayan pek çok hikaye anlatır ve böylece kendinin öyle olduğunu hayal eder (AD 240).

Aynı tavşanı kovalayan iki tazi, bazen bir tür ittifak hâlinde hareket ediyormuş gibi görünür. Her biri tavşanı diğerine doğru kışkırtır ya da arkadaşı onu kendine gönderdiğinde, onu yakalamaya çalışır (MZ 25).

Sosyal antropolog Edward Westermarck *Ahlakî Duygular*'ı, "ahlak psikolojisine herhangi bir İngiliz düşünürü tarafından yapılan en önemli katkı" olarak tanımlamıştır. Tarihçi H. T. Buckle ise, *Milletlerin Zenginliği* hakkında şunları söylemiştir: "Nihâî sonuçlarına bakıldığında, daha önce eşdeğeri hiç yazılmamış belki de en önemli kitaptır ve kesinlikle devletin esas

alması gereken ilkelerin konulması hususunda o güne değin tek bir insan tarafından yazılmış en değerli katkıdır". İlk görüş oldukça yerinde; ikincisi ise, asla saçma ya da gülünç olmakla birlikte, alışılmadık türden hoyratça bir ifadedir. Bu iki görüş birlikte, Adam Smith'in eski bir üstat olarak farklı alanlarda uyandırdığı coşkuyu ve hayranlığı göstermektedir.

2

HAYATI

ADAM SMITH FIFE KIIYISINDA BULUNAN KIRKCALDY şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 5 Haziran 1723'te vaftiz edilmiştir. Babası aynı yılın Ocak ayında öldüğü için yetim olarak dünyaya gelmiştir. Kendisiyle aynı adı taşıyan baba Adam, bir avukat ve memur olarak hayatını kazanmış; iki kere evlenmiş ve her evliliğinden birer erkek çocuk sahibi olmuştur. İlk eşi Lilius Drummond, oğlu Hugh sekiz yaşlarında iken, 1717 yılında vefat etmiştir. İkinci eşi ve meşhur Adam'ın annesi ise, Margaret Douglas'tır. Baba Smith 1720 yılında Margaret'le evlendiğinde, karısı yirmili yaşlarında iken, kendisi aşağı yukarı kırk yaşında idi. Ancak, Margaret evlilikleri üçüncü yılını doldurmadan dul kaldı. Bu şartlar altında kocasının ölümünden sonra doğan tek çocuğu Margaret için çok değerli bir teselli kaynağı oldu ve yaşamının geri kalan döneminde anne ile oğul arasında fevkalade yakın bir bağ kuruldu. Adam Smith'in

kendisi hiç evlenmemiştir ve Freudcular hiç şüphesiz ki bunun Smith'in annesi ile arasındaki yakın bağın bir sonucu olduğunu iddia edecektir. Bununla birlikte, annesine olan bu bağlılığı Adam Smith'i hayatında en azından iki kere aşık olmaktan alıkoymamıştır ve onun bu duyarlılığı Ahlakî Duygular adlı eserinin birçok bölümünde açıkça görülebilir.

Adam Smith'in üç yaşındayken, amcasını ziyarete gittiğinde bir grup çingene tarafından çalındığına dair bir hikaye anlatılır. Smith'in biyografi yazarı John Rae, 'korkarım ki, Smith çok kötü bir çingene olurdu' diye yazarken, şüphesiz ki onun spekülasyon düşüncesiyle olan düşkünlüğü kadar meşhur dalgınlığını da kast etmektedir. Fakat Smith'in bu yoruma katılacağı şüphelidir. Zira Smith'e göre, beceriler, doğuştan değil; kişinin yetiştirilme şekline göre gelir. 'Birbirine en zıt olan karakterler arasındaki farklılıklar, örneğin bir filozof ile bir hamal arasındaki fark, doğuştan gelen nitelik farklılıklarından ziyade, alışkanlıklardan, gelenekten ve eğitimden kaynaklanır' (MZ 28-9). Her halükarda, Smith, gündelik işlerde fazlasıyla başarılı olabilecek tek dalgın profesör olmayacaktır ve muhtemelen kendisini kaçırın çingene grubu için de çok faydalı bir üye olabilirdi. Bununla birlikte, Smith'in çingenelerle olan zorunlu misafirliği sadece birkaç sat sürmüştür.

Smith, Kirkcaldy'deki kasaba okulunu bitirdikten sonra, 1737'de henüz on dört yaşında iken, Glasgow Üniversitesi'ne girdi. Bu bu yaş o dönemlerde üniversiteye başlamak için alışık olunan yaşın birazcık üzerinde idi. Smith'in Edinburgh veya St. Andrews'daki daha yakın üniversitelerden biri yerine Glasgow'a gönderilme nedeni bilinmemektedir. Bunun sebebi, Glasgow'da yaşayan bir teyzesinin bulunması veya Glasgow Üniversitesi'nin Snell Bursu ile Oxford Üniversitesi'ne

gitme fırsatı sunması olabilir. Kendi döneminden öğrenci arkadaşlarından biri Smith'in Glasgow Üniversitesi'ndeki en sevdiği çalışma konularının matematik ve doğal felsefe (fizik) olduğunu aktarmıştır. Bu konulardaki yeteneği, astronomi tarihi hakkında yazdığı eserde (deneme) gösterilmiştir. Fakat çalışmaları genel olarak bu yönde özel bir yeteneğe işaret etmez. Bir öğrenci olarak Smith üzerindeki en güçlü tesiri, bu alanlarda Smith'in düşüncesinin temellerini oluşturacak olan etik, hukuk ve ekonomi üzerinde dersler veren ahlak felsefesi profesörü Francis Hutcheson yapmıştır.

Smith, 1740 yılında Piskoposlarca Yönetilen Kilise anlamına gelen İskoçya Kilisesi papazlığı adına İskoç öğrencilerin eğitimini desteklemek amacıyla verilen bir ödül olan Snell Nitelik Ödülü ile Glasgow'dan Oxford'a geçti. Burstan yararlanabilmek için, sonrasında rahip olma şartı 1690 yılında İskoçya Presbiteryen meshebine geçtiğinde kaldırılmıştır ve Smith'in döneminde, tıpkı günümüzde olduğu gibi, Snell Nitelik Ödülü, Glasgow Üniversitesi'nin başarılı öğrencilerinin Oxford'da istedikleri alanda çalışmalarını devam ettirebilmeleri için verilmiştir. Smith, Oxford'da altı yıl geçirdi ve çalışmalarını büyük ölçüde kendi kendine yürüttü. Adam Smith de, tıpkı Edward Gibbon gibi Oxford Üniversitesi'ndeki hocaları utanılacak düzeyde boş ve yetersiz buldu. *Milletlerin Zenginliği*'nde şöyle yazmıştır (761): "Oxford Üniversitesi'nde devlet profesörlerinin çok büyük bir kısmı yıllarca öylesine hocalık yapmayı bile tamamen bırakmıştı." Öğretimin birinci derece önceliğe sahip olduğu ve özellikle Hutcheson'ın parlak bir hoca olarak bulunduğu Glasgow'la neredeyse hiç benzer tarafı yoktu.

Bununla birlikte, Balliol Koleji'nde Smith rahatça kullanabileceği iyi bir kütüphaneye sahipti ve Yunan ve Latin klasik-

REFERANSLAR

- sayfa 25** *Letters of James Boswell (James Boswell'in Mektupları)*, editör: C. B. Tinker (Oxford, 1924), 46; J. C. Bryce tarafından aktarılmıştır, *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres (Güzel konuşma ve Edebiyat Dersleri)*'nin önsözü), 34.
- sayfa 30** Edward Westermarck, *Ethical Relativity (Ahlaki İzafiyet)*, (Londra, 1932), 71.
- sayfa 30** H. T. Buckle, *History of Civilization in England (İngiltere'de Medeniyet Tarihi)*, (Londra, 1857-61), i. 194; cf. ii.443.
- sayfa 34** John Rae, *Life of Adam Smith (Adam Smith'in Hayatı)*, (Londra, 1895), 5.
- sayfa 41** a.g.e. 57.
- sayfa 42** a.g.e. 170, A. F. Tytler tarafından aktarılmıştır.
- sayfa 46** a.g.e. 211-12.
- sayfa 49** a.g.e. 287.
- sayfa 53** a.g.e. 405.
- sayfa 61** A. L. Macfie, *The Individual in Society (Toplum İçinde Birey)*, (Londra,

ra, 1967), 66.

sayfa 100 Prens George'un günlüğü, Ronald Faux tarafından aktarılmıştır, 'Swallowed in the Swirling Sarcophagus' (Döner Lahitte Sessiz Kalmış Kişi), The Times, 16 Ekim 1982, Cumartesi Eki, 1.

sayfa 112 J. A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (İktisadi Analizin Tarihi), (New York, 1954), 184-5, 187, 182.

sayfa 117 H.T. Buckle, *a.g.e.* ii. 432-3.437.

sayfa 120 W. von Skarzynski, *Adam Smith als Moralphilosoph und Schoepher der Nationaloekonomie* (Ahlak Filozofu ve Ulusal Ekonominin Yaratıcısı Olarak Adam Smith) (Berlin, 1878), 6-7, 53.

sayfa 120 Jacob Viner, *Adam Smith and Laissez-faire* (Adam Smith ve Bırakınız Yapsınlar), *Journal of Political Economy* xxxv (1927); *The Long View and the Short* içinde yeniden basılmıştır (Glencoe, 111, 1958).

sayfa 122 Jacob Viner, 'Adam Smith', *International Encyclopedia of the Social Sciences* (Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi) içinde (New York, 1968).

sayfa 121 *Determinism and 'materialism'* (determinizm ve 'materyalizm'): bakınız Donald Winch, *Adam Smith'in Siyaseti* (Cambridge, 1978), 57, 81; ve özellikle Knud Haakonssen, *The Science of a Legislator* (Bir Yasa Yapıcının Bilimi) (Cambridge, 1981), 181-7.

sayfa 128 W. S. Howell, 'Adam Smith's Lectures on Rhetoric: An Historical Assessment' (Adam Smith'in Güzel Konuşma Dersleri: Tarihsel Bir Değerlendirme), *Speech Monographs* xxxvi (Kasım 1969); *Essays on Adam Smith* (Adam Smith Üzerine Makaleler) içinde yeniden basılmıştır, editör: Andrew S. Skinner ve Thomas Wilson (Oxford, 1975).

sayfa 132 Sör Samuel Romilly, *Memoirs* (Anılar), (Londra, 1840), i. 403; Rae tarafından aktarılmıştır, *a.g.e.* 436.

sayfa 134 W. R. Scott, *Adam Smith as Student and Professor* (Bir Öğrenci ve Profesör Olarak Adam Smith) (Glasgow, 1937), xxii, 317.

DAHA İLERİ OKUMA

MİLLETLERİN ZENGİNLİĞİ, AHLÂKÎ DUYGULAR VE Astronomi Tarihi (Felsefi Konular Üzerine Makaleler içerisinde) konunun uzmanı olmayanlar tarafından bile keyifle okunabilen çalışmalardır. Bu yapıtlar, Glasgow baskılarına ve Adam Smith'in Mektuplarına (Oxford, 1976-83) metin notları, açıklayıcı notlar ve önsözler eklenerek yayına hazırlanmıştır. *Milletlerin Zenginliği*'nin önceki baskıları 1904'te (Londra'da) Edwin Cannan tarafından takdire değer bir şekilde düzenlenmişti ve onun eklemiş olduğu önsöz ve notlar hâlâ büyük bir değer ifade ediyor. İktisat bölümünde okuyan üniversite öğrencileri, *Milletlerin Zenginliği*'nin Andrew Skinner tarafından düzenlenen (Harmondsworth, 1970) ve uzun, anlaşılır bir önsöz eklenen I-III kitaplarını Pelican Klâsikleri adı altında tek bir cilt olarak elde etmekle hem en uygun hem de en ekonomik kaynağa sâhip olacaklardır.

John Rae'nin kaleme aldığı *Adam Smith'in Hayatı* (*The Life of Adam Smith*, Londra, 1895; Jacob Viner tarafından ilâve malzeme eklenerek yeniden basılmıştır, New York, 1965), kendi dönemi itibarıyla çok zevkli ve oldukça kapsamlı bir eserdir. Smith'in yeni bir biyografisi, Ian S. Ross tarafından yazılıyor ve Smith'in çalışmalarının Glasgow baskısı ile ilişkilendirilecektir. R. H. Campbell ve A. S. Skinner (Londra, 1982) tarafından kaleme alınan eserlerin Adam Smith'in biyografisi ile ilgili bölümleri, Rae (veya Viner)'da mevcut olmayan oldukça yüksek miktarda yeni bilgi içermektedir. Bu kitap, ayrıca Adam Smith'in yazılarına ve verdiği derslere dâir bazı belirgin ve özlü araştırmaları da kapsamaktadır. O nedenle, kitap, sâdece bu konuya yeni başlayanlara değil, Adam Smith ile ilgilenen tüm okurlara rahatlıkla tavsiye edilebilir. Benzer kısa bir kitap olan, E. G. West (New York, 1969) tarafından yazılan *Adam Smith: Kişiliği ve Çalışmaları* (*Adam Smith: The man and his works*), oldukça canlı olmasına karşın, tam olarak titiz bir çalışma olduğu söylenemez.

Smith'in etik yorumu üzerine yazılmış vazgeçilmez yorum çalışmalarından biri de, T. D. Campbell tarafından yapılan *Adam Smith'in Ahlak Bilimi* (*Adam Smith's Science of Morals*, Londra, 1971)'dir.

Milletlerin Zenginliği'nin yayınlanmış yorumlarının miktarı oldukça fazladır. Görece yeni başlayanlar için, özellikle şu eserleri tavsiye ederim: Andrew S. Skinner, *Bir Sosyal Bilim Sistemi: Adam Smith'e Dair Makaleler* (*A System of Social Science: Papers relating to Adam Smith*, Oxford, 1979) ve Mark Blaug'un, *Geçmiş Bakarak İktisat Teorisi* (*Economic Theory in Retrospect*, Homewood, Ill., 1962, tercihen üçüncü baskısı, Cambridge, 1978), Bölüm 2; Blaug'un bölümü sâde-

ce yeni başlayanlara değil, aynı zamanda Smith'in teorileriyle ilgilenen ileri seviyedeki iktisatçılara da hitap etmektedir. Samuel Hollander, *Adam Smith'in İktisadı* (*The Economics of Adam Smith*, Toronto, 1973), daha ayrıntılı olarak hazırlanmış, okunması biraz daha zor olan bir tartışma niteliğindedir. Thomas Wilson ve Andrew S. Skinner tarafından derlenen *Piyasa ve Devlet: Adam Smith'in Onuruna Yazılan Makaleler* (*The Market and the State: Papers in Honour of Adam Smith*, Oxford, 1976), *Milletlerin Zenginliği*'ndeki konuları kendi zamanımızda meydana geliyorlarmış gibi tetkik eder.

Smith'in çalışmalarının Glasgow baskısı ile ilişkili diğer bir koleksiyon da, Andrew S. Skinner ve Thomas Wilson'un derlemiş olduğu *Adam Smith Üzerine Makaleler* (*Essays on Adam Smith*, Oxford, 1975) adlı eser, Adam Smith'in yazdıklarının ve öğretmiş olduklarının tüm yönlerini ele alır.

DİZİN

A

- ahenk 10, 12, 60, 103, 104, 105, 124
ahlak felsefesi 9, 10, 13, 28, 29, 35, 38,
39, 40, 72, 123, 126, 138, 141
ahlakî yargılar 29, 57, 61, 65, 68, 69, 119
ahlak teorisi 11, 12, 29, 40, 52, 103, 140
Aristo 142
arz ve talep 83, 84, 85, 91, 104
astronomi 19, 35, 36, 103, 116, 117, 138,
140, 142, 144, 147
Avrupa Birliği 19

B

- Balliol Koleji 35
Bentham, Jeremy 65
bilim 9, 13, 18, 25, 26, 29, 30, 51, 53, 55,
64, 83, 104, 112, 115, 116, 117,

- 125, 131, 134, 135, 136, 137, 138,
139, 140, 141, 142, 143, 144, 145,
146, 147

- Birmingham 75
Black, Joseph 53, 54, 55, 135
Boswell, James 25, 49, 50
bölüşüm teorisi 85
Britanya 18, 43, 44, 53, 108
Buccleuch Dükü (Üçüncü Buccleuch
Dükü, Henry Scott) 44, 45, 49
Buckle, Henry Thomas 12, 30, 121,
122, 126
Burke, Edmund 49
Burns, Robert 63
Butler, Joseph 65

C-Ç

- Calas, Jean 47

Cantillon, Richard 26
 Cenevre 44, 46, 47, 49
 Cicero, Marcus Tullius 132, 133
 Cochrane, Andrew 45
 Craigie, Thomas 37, 38
 Cunninghame, William 45
 Çiraklık Kanunu 106

D

Darwin, Charles 27, 125
Türlerin Kökeni 27
 değer teorisi 81, 94
 Demosthenes 132, 133
 Descartes, René 144, 145, 146
 Desnitsky, Semyon Efimovich 44
 dış ticaret 91
 doğal kanun 26, 104, 134
 doğal özgürlük 12, 99, 105
 doğal serbestlik 14, 17, 27, 147. *Ayrıca bkz serbestlik*
 Douglas, Margaret 33, 53, 54
 Drummond, Lillias 33
 duygudaşlık 11, 12, 28, 103, 104
 duygudaşlık kanunu 11

E

Edinburgh 34, 36, 37, 53, 55
 emek 14, 82, 85, 86, 87, 91, 93, 94, 97, 98, 99, 106, 113, 125, 159
 emek-değer teorisi 94
 Epiktetus 61
 etik teorisi 41, 62, 69, 123
 Eudoxus 140

F

Fakirler Kanunu 106
 Fizyokratlar 26, 47, 48, 50, 94, 113, 123
 Franklin, Benjamin 50
 Fransa 26, 45, 46, 48, 50, 121, 134
 Freud, Sigmund 29, 30, 69, 70, 71

G

Garrick, David 47, 49
 Gemicilik Kanunları 45, 108
 Gemicilik Kanunu 107
 Gibbon, Edward 35, 49, 50, 51
 girdaplar teorisi 144, 145
 Glasgow 34, 35, 38, 39, 42, 44, 45, 46, 123
 Glasgow Üniversitesi 9, 25, 34, 35, 37, 44
 Glassford, John 45, 46
 görünmez el 10, 11, 12, 17, 100, 102, 103, 111, 120, 125, 127, 147

H

hayal gücü / muhayyile 29, 36, 59, 60, 61, 116, 141, 143, 144, 145, 146, 147
 Hıristiyanlık 9, 61, 136
 Howell, Wilbur Samuel 132
 Hume, David 9, 28, 29, 36, 40, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 64, 65, 123, 126, 143
Doğal Din Üzerine Diyaloglar 52
İnsan Doğasına Dair İnceleme 36
 Hutcheson, Francis 35, 38, 40, 41, 48, 65, 115, 123, 126

Hutton, James 53, 54, 55

İ

İkinci Dünya Savaşı 24
 imtiyazlar 106
 İskoç Aydınlanması 9, 133
 İskoçya 35
 işbölümü 14, 16, 19, 27, 74, 75, 78, 95, 98, 107, 109, 116, 127, 128
 işgücü 14, 15, 16, 78, 87, 88, 97, 99, 106

J

Johnson, Samuel 49, 50
 Jones, William, Sör 49
 Joseph, Keith 19, 24

K

Kames, Henry Home, Lord 36, 135
 kapitalizm 18
 kâr 26, 82, 84, 85, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 109
 kendine hâkim olmak 61, 72, 124
 Kıta Avrupası 43
 Kirkcaldy 33, 34, 36, 49, 53
 kişisel çıkar 11, 12, 13, 28, 67, 72, 77, 83, 89, 99, 100, 101, 104, 105, 121, 127
 Knies, Carl Gustav Adolf 121
 Kopernik, Nicholas 142, 144, 145

L

laissez-faire 14, 73, 81, 105, 108

Locke, John 104
 Londra 39, 43, 49, 50, 53, 54
 Lucian 52

M

maliyetin üç unsuru 83
 mallar 48, 79, 81, 83, 84, 85, 93, 94, 95, 96, 97, 99, 107, 108, 113
 Manchester 75
 Mandeville, Bernard 102
 Marshall, Alfred 83
 Marx, Karl 24, 25, 94
 materyalist tarih yorumu 24
 merkantilizm 18, 26, 27, 45, 48, 113, 146
 Millar, John 39, 40, 42, 43, 44
 Montesquieu, Charles de Secondat 41, 133, 139
 Montucla, Jean Étienne 140
 Moskova Üniversitesi 45
 Muhafazakar Parti 24
 muhayyile. *Bkz hayal gücü / muhayyile*
 Mun, Thomas 26
 mübadele 10, 12, 15, 16, 19, 77, 78, 79, 81, 92, 93, 95, 99, 102, 107
 mülkiyet 24, 25, 102, 110, 128, 129, 130

N

Newton, Isaac, Sör 9, 13, 137, 140, 145, 146, 147
 North, Frederick, Lord 54

O-Ö

Oxford 35, 36, 110

Oxford Üniversitesi 34, 35

özgürlük 17, 18, 23, 25, 41, 61, 71, 76, 105, 106, 111, 112, 113, 124

P

para 26, 43, 48, 50, 61, 81, 82, 86, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98, 100, 105, 111, 113, 121, 124, 125, 126, 136

Paris 44-50

Pitt, William 54

piyasa 12, 13, 14, 15, 16, 20, 24, 28, 50, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 93, 104, 106, 114, 128, 153

Platon 40, 52, 132

politik iktisat 14, 27, 112, 113, 115, 141

Price, Richard 50

psikoloji 10, 28, 29, 30, 63, 65, 66, 68, 69, 72, 78, 89, 90, 142, 143, 144

Pufendorf, Samuel 104

Q

Quesnay, François 26, 48, 49, 50, 96, 137

Ekonomik Tablo 26

R

Rae, John 34

rant 26, 82, 84, 85, 92, 93, 96

refah 10, 12, 17, 20, 74, 94, 101, 109, 111, 120, 132

Reynolds, Joshua 49

Riccoboni, Marie-Jeanne 47

Ritchie, James 45

Romilly, Samuel 136

Rousseau, Jean-Jacques 101, 102, 111

S-Ş

Schumpeter, Joseph Alois 115, 116

Scott, Frances 49

Scott, Hew 46

Scott, William Robert 138

sempati 10, 12, 13, 28, 29, 57, 58, 59, 60, 64, 66, 67, 68, 103, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 131

serbestlik 15

serbest ticaret 14, 19, 23, 26, 27, 45, 48, 54, 73, 80, 107, 108, 113

sermaye 14, 16, 18, 27, 82, 83, 85, 91, 95, 96, 98, 99, 100, 107, 113

servet 74, 75, 86, 88, 90, 92, 94, 99, 113, 130

servetin birikimi 73

Skarżyński, Witold von 123, 126

Smith, Adam

“Adam sorunu” 12, 121, 123

Ahlakî Duygular Teorisi 7, 9, 10, 11, 12,

13, 19, 24, 28, 30, 34, 36, 39, 40,

42, 43, 44, 46, 51, 57, 61, 63, 64,

72, 100, 101, 111, 112, 119, 120,

121, 122, 123, 124, 125, 126, 127,

131, 134, 136, 137, 139, 141, 146,

147, 158

“Astronomi Tarihi” 29, 141, 146, 147

“Dillerin İlk Oluşumuyla İlgili Mülaha-

zalar” 139

Felsefî Konular Üzerine Denemeler 55,

116, 139, 141

Milletlerin Zenginliği 7, 11, 12, 13, 14, 17,

19, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 35, 40,

45, 46, 48, 50, 51, 52, 54, 55, 57,

72, 73, 76, 78, 81, 100, 101, 105, 107, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 134, 136, 137, 138, 141, 147

Smith, Hugh 33

Sokrates 52

sosyoloji 14, 24, 28, 41, 77, 78, 126, 128, 131, 132, 133, 138

Spiers, Alexander 45

Steuart, James, Sör 26, 115

Stewart, Dugald 139, 140, 141

Stoacılık 10, 12, 61, 72, 103, 104, 124

stok 84, 95, 96

Stoppard, Tom 135

Strahan, William 50

T

Tacitus, Cornelius 133

tarafsız gözlemci 29, 61, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 124

tarım 24, 48, 113

tarifeler 107

tarihin dört aşaması teorisi 140

tasarruf 95, 98, 99

Thatcher, Margaret 19, 24

Toulouse 46, 47

Townsend, Charles 44

Tretyakov, Ivan Andreyeviç 44

Tronchin, Théodore 44, 46, 49

Turgot, Anne-Robert-Jacques 48, 50

U-Ü

uluslararası ticaret 26, 74, 79, 106, 107

ücretler 26, 27, 43, 81, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 98, 109, 110

V

vergileme / vergilendirme 114

verimli ve verimsiz emek 97, 113

vicdan 29, 43, 62, 68, 69, 70, 71, 72, 127

Viner, Jacob 124, 125, 126

Voltaire, (François-Marie Arouet) 46, 47, 137

W

Watt, James 137

Westermarck, Edward 30

Winch, Donald 125

Y

yerindelik 68, 69